

Юлія Гладьо,

кандидат юридичних наук, адвокат

ЗАХИСТ ПРАВ ДОБРОСОВІСНОГО НАБУВАЧА У РАЗІ ВИТРЕБУВАННЯ МАЙНА З ЧУЖОГО НЕЗАКОННОГО ВОЛОДІННЯ

Зазначено, що проблематика захисту прав добросовісних набувачів майна при витребуванні майна з чужого незаконного володіння є надзвичайно актуальною з огляду на збільшення кількості позовів про витребування майна з чужого незаконного володіння. Досліджено способи захисту прав добросовісних набувачів у таких справах. Запропоновано деякі зміни до чинного законодавства України.

Ключові слова: добросовісний набувач, витребування майна з чужого незаконного володіння, захист власності, підстави витребування майна.

Гладьо Ю.

Защита прав добросовестного приобретателя в случае истребования имущества из чужого незаконного владения

Подчеркнуто, что проблематика защиты прав добросовестных приобретателей имущества при истребовании имущества из чужого незаконного владения является чрезвычайно актуальной, учитывая увеличение количества исков об истребовании имущества из чужого незаконного владения. Исследовано способы защиты прав добросовестных приобретателей в таких делах. Предложены некоторые изменения в действующее законодательство Украины.

Ключевые слова: добросовестный приобретатель, истребование имущества из чужого незаконного владения, защита собственности, основания истребования имущества.

Glado Y.

Bona Fide Purchaser Rights' Protection In Case Of Property Reclamation From Illegal Possession

The problem of bona fide purchaser rights' protection in case of property reclamation from illegal possession is extremely relevant in view of the increasing number of claims on property reclamation from illegal possession. The article investigates ways to protect the rights of bona fide purchasers in such cases. Some changes to the current legislation of Ukraine are proposed.

Keywords: bona fide purchaser, property reclamation from illegal possession, property protection, grounds for property reclamation.

Вступ. На сьогодні питання відшкодування збитків добросовісному набувачеві набуває все більшої актуальності. Це зумовлено непоодинокую практикою витребування майна на користь власника від добросовісного володільця та практично відсутністю законодавчих гарантій одержання певного роду компенсації за вилучення такого майна. Нез'ясованими на сьогодні залишаються питання як захисту права добросовісного набувача у разі, якщо придбане ним майно фактично витребувано у нього та які правові механізми захисту застосувати у такому випадку.

Дані проблеми на теоретичному рівні досліджували О. В. Дзера, І. О. Дзера, Н. С. Кузнєцова, Р. О. Майданик, В. Ф. Маслов, Л. А. Музика, О. А. Підпригора, С. О. Погрібний, В. А. Рясінцев, К. І. Скловський, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. О. Суханов, Ю. К. Толстой, Б. В. Черепакін, Я. М. Шевченко, О. С. Яворська. Однак ряд запитань залишаються відкритими, оскільки на практиці єдиного підходу так і не знайдено. Зокрема, в судовій практиці зустрічаються кардинально протилежні судові рішення щодо відшкодування збитків добросовісному набувачеві.

Постановка завдання. Метою статті є проведення теоретичного аналізу захисту прав добросовісного набувача у разі витребування майна його власником на підставі чинного законодавства України та судової практики, а також висловлення власної позиції стосовно врегулювання проблемних питань захисту прав добросовісного набувача.

Результати дослідження. Для вирішення поставлених завдань необхідно, в першу чергу, визначити поняття добросовісного набувача в розумінні чинного законодавства України, та в яких випадках майно може бути в нього витребуване на користь власника. Чіткого визначення поняття «добросовісний набувач» Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (надалі – ЦК України) [1] не містить. Натомість у ч. 1 ст. 388 ЦК України зазначається, якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно: 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; 2) було

викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом. Звідси вбачається, що під добросовісним набувачем розуміється особа, яка придбала майно в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати. Дещо ширше трактування цього поняття дає п. 25 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» № 5 від 07.02.2014 р., а саме: набувач визнається добросовісним, якщо при вчиненні правочину він не знав і не міг знати про відсутність у продавця прав на відчуження майна, наприклад, вжив усіх розумних заходів, виявив обережність та обачність для з'ясування правомочностей продавця на відчуження майна. При цьому в діях набувача не повинно бути і необережної форми вини, оскільки він не лише не усвідомлював і не бажав, а й не допускав можливості настання будь-яких несприятливих наслідків для власника [2].

За загальним правилом власник не має права витребувати у добросовісного набувача, який придбав майно, крім випадків, передбачених ч. 1 ст. 388 ЦК України. У свою чергу, якщо майно набуто безвідплатно, власник має право витребувати його у будь-яких випадках. Ця позиція дістала розвитку на практиці. Зокрема, Верховний Суд України у справі № 6-136 цс 12 зробив правовий висновок, відповідно до якого правове значення для вирішення спору про витребування майна з володіння добросовісного набувача (ст. 388 ЦК України) має встановлення судом факту вибуття майна з володіння власника – позивача щодо справи, поза його волю, а не з володіння особи, яка відчужила спірне майно на користь добросовісного набувача [3].

На сьогодні поширеними є судові рішення щодо витребування майна в добросовісних набувачів, тенденційно такі категорії спорів стосуються державного (в т. ч. військового) майна. Зокрема, на перші шпальти виходить господарська діяльність Концерну «Військторгсервіс», посадові особи якого, як це випливає із судових рішень, неправомірно відчужували об'єкти нерухомого майна, які належали державі. Саме у справі № 921/368/13-г/18 від 31 березня 2015 р., розглянутій Львівським апеляційним господарським судом, було винесено постанову, згідно з якою підтримано правомірність витребування у добросовісного власника нерухомого майна на користь держави [4]. При цьому підставами для такого витребування є відсутність волі власника майна на відчуження об'єкта. Як встановлено судом, воля власника повинна була виражатися шляхом видачі розпорядчого акту, при цьому Концерн «Військторгсервіс» уклав договір купівлі-продажу нерухомого майна на підставі дозволу у формі листа. Цікаво також, що суд у цій справі договір купівлі-продажу між Концерном «Військторгсервіс» та покупцем Ос.-1 визнав таким, що не укладений, що не створив жодних прав та обов'язків для сторін (підставою для такого висновку була відсутність державної реєстрації договору купівлі-продажу нерухомого майна).¹

Аналогічних висновків дійшов Вищий господарський суд України при розгляді справи № 914/3178/13 у постанові від 14 липня 2016 р. Ця справа також стосувалася продажу нерухомого майна (державної власності) Концерном «Військторгсервіс» третій особі. При цьому суд також вирішив про необхідність витребувати майно у добросовісного набувача з підстав відсутності дозволу Міністерства оборони України на відчуження відповідного майна [5].

Проаналізувавши дану категорію справ, приходимо до висновку, що в жодному з судових рішень не вирішено долі добросовісного набувача та здійснення компенсації збитків. Єдине що знаходимо, це у постанові Верховного Суду України на спільному засіданні Судових палат у цивільних, адміністративних та господарських справах № 6 – 2510 16 грудня 2015 р. у справі цс 15 зазначено, що добросовісний набувач (покупець) має право звернутися з позовом до продавця в порядку ст. 661 ЦК України [6].

Внаслідок витребування майна в добросовісного набувача постає логічне питання: яким чином захистити його права та компенсувати понесені витрати на придбання даного майна? Очевидно, що спосіб захисту залежатиме від підстав набуття такого майна. Розглянемо варіанти, коли майно набувалося на підставі договору купівлі-продажу. Зокрема, пропонуємо звернути увагу на такі способи захисту:

1. Звернення з вимогою про відшкодування збитків до продавця майна в порядку ст. 661 ЦК України (якщо майно набувалося на підставі договору купівлі-продажу);

2. Звернення з позовом про стягнення збитків зі сторони, яка отримала кошти за недійсним правочинном, або з особи, яка є винною в недійсності правочину;

3. Визнання недійсним договорів, на підставі яких «набувалося» майно, звернення з вимогою про відшкодування коштів в порядку ст. 1212 ЦК України;

4. Звернення до власника майна з позовом про відшкодування добросовісному набувачеві необхідних витрат на утримання, збереження майна, здійснених ним з часу, з якого власникові належить право на повернення майна або передання доходів.

¹ Поряд з тим, згідно зі ст. 657 ЦК України, в редакції, чинній на момент укладення оспорюваного договору, договір купівлі-продажу нерухомого майна укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації. Відповідно до ч. 3 ст. 640 ЦК України, договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації, а в разі необхідності та нотаріального посвідчення, і державної реєстрації – з моменту державної реєстрації. Враховуючи наведене, суд прийшов до висновку про правомірність витребування майна в добросовісного набувача.

Частина 1 ст. 661 ЦК України встановлює, що у разі вилучення за рішенням суду товару у покупця на користь третьої особи на підставах, що виникли до продажу товару, продавець має відшкодувати покупцеві завдані йому збитки, якщо покупець не знав або не міг знати про наявність цих підстав. Виходячи зі змісту норми ст. 661 ЦК України, слід дійти обґрунтованого висновку, що обов'язок продавця відшкодувати покупцеві збитки виникає за умови існування в сукупності наступних юридичних фактів:

- 1) існування підстав для вилучення речі, що є предметом договору купівлі-продажу, до моменту укладення такого договору;
- 2) вилучення в покупця предмета договору купівлі-продажу за рішенням суду;
- 3) покупець не знав і не міг знати про наявність підстав для вилучення речі, які виникли до укладення договору.

Таким чином, підставою для відшкодування збитків за ст. 661 ЦК України є виключно об'єктивні обставини, вичерпний перелік яких наведений у ч. 1 даної статті, із сукупною наявністю яких закон пов'язує обов'язок продавця здійснити відшкодування покупцеві завданих збитків. При цьому, безумовно, ст. 661 ЦК України слід розглядати в сукупності із ст. 660 ЦК України, яка знімає з продавця тягар відповідальності у разі, якщо продавець не брав участі в судовому процесі (щодо витребування майна з чужого незаконного володіння) та доведе, що взявши участь, він міг би відвернути відібрання проданого товару у покупця. Враховуючи наведене, існування обставин, визначених ч. 2 ст. 660, ч. 1 ст. 661 ЦК України, є імперативною підставою для відшкодування покупцеві завданих йому внаслідок вилученого товару збитків і таке відшкодування має бути здійснене саме продавцем.

Аналогічне трактування відповідальності продавця товару, згідно зі ст. 661 ЦК України, знаходимо і в науково-практичному коментарі до ЦК України за ред. проф. В. М. Коссака, де зазначається: «Продавець зобов'язаний відшкодувати завдані збитки, якщо покупець не знав або не міг знати про наявність підстав для відібрання речі (наприклад, не знав і не міг знати, що купує крадену річ)» [7].

При цьому слід окремо наголосити, що відповідальність продавця не залежить від того чи обставини, які зумовили вилучення речі у покупця, були відомі продавцеві чи ні.

Водночас суди не мають однозначного підходу, що стосується стягнення збитків за ст. 661 ЦК України, зокрема, існує дві позиції: 1) для відповідальності за ст. 661 ЦК України потрібно доводити не тільки перераховані вище обставини, а ще й склад цивільного правопорушення;² 2) відповідальність за ст. 661 ЦК України **продавця є імперативною та настає незалежно від наявності/відсутності складу цивільного правопорушення.**³

² У рішенні Господарського суду Львівської області від 16 лютого 2016 р. у справі № 914/4348/15 добросовісному набувачеві відмовлено у задоволенні позову про стягнення збитків в порядку ст. 661 ЦК України, з огляду на відсутність вини продавця у витребуванні майна у добросовісного набувача [8].

³ Таку правову позицію також спостерігаємо у судовій практиці у аналогічних справах. Зокрема, у справі № 2/405-08(8/51-07(31/43)), розглянутій господарським судом Дніпропетровської області (рішення від 18.02.10 р.), Суд прийшов до висновку, що «на спірні правовідносини відшкодування збитків, пов'язане з вилученням за рішенням суду товару в покупця на користь третьої особи, поширюється дія ст. 658 та ч. 1 ст. 661 ЦК України. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 661 ЦК України, учасниками правовідносин з відшкодування збитків є: 1. Покупець вилученого в подальшому за рішенням суду товару; 2. Продавець, який має відшкодувати покупцеві збитки; 3. Третя особа, на користь якої вилучається товар за рішенням суду. Належне ВАТ «Дніпровськпромбуд» нерухоме майно було продане на прилюдних торгах державним виконавцем, а саме в порядку примусового продажу. Відповідно до абзацу 5 ч. 3 ст. 5 та ч. 1 ст. 61 Закону України «Про виконавче провадження» та норм Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна (затверджено наказом Міністерства юстиції України 68/5 від 27.10.99 р. та зареєстровано 02.11.99 р. за № 745/4038.) продавцем арештованого майна виступив орган державної виконавчої служби, який і повинен відшкодувати позивачу (покупцю) понесені ним збитки. Це також випливає з вимог ст. 658 ЦК України, згідно з яких право продажу товару належить власникові, крім випадків примусового продажу».

Аналогічного висновку дійшов і Вищий господарський суд України у справі № 10/81р.[10], у постанові від 27 лютого 2007 р. При цьому підставою притягнення до відповідальності продавця (виконавчої служби) також була не наявність вини, а сам факт вилучення речі у покупця.

Продовжуючи аналіз судової практики, доцільно згадати і рішення Апеляційного суду Вінницької області від 18 грудня 2015 р. у справі № 127/7453/15-ц, де чітко зазначається, що «доводи апеляційної скарги про те, що обов'язковим для прийняття судом рішення про відшкодування збитків є наявність протиправності поведінки відповідача, заподіяння шкоди, причинного зв'язку між протиправною поведінкою відповідача та заподіянням шкоди, вини відповідача, колегія суддів не приймає до уваги, оскільки при відшкодуванні збитків за правилами статті 661 ЦК України наявність указаних складових не вимагається» [11]. Тобто суд чітко визначив відсутність необхідності взагалі з'ясувати вину продавця, а норма ст. 661 ЦК України є імперативною.

Слід наголосити, що подібна ситуація мала місце і у спорі, розглянутому Кролевським районним судом Сумської області у справі №2-1958/10 (рішення від 13 жовтня 2010 року), де Ос. 1 придбала телефон у Ос. 3, у свою чергу Ос. 3 придбала телефон у Ос. 2. Згодом з'ясувалося, що телефон був викрадений та його повернуто власнику. Ос. 1 звернулася з позовом до Ос. 2 (винної особи) про відшкодування збитків, однак ці вимоги не були задоволені судом посилаючись на те, що норма ст. 661 ЦК України щодо відповідальності продавця у випадку витребування товару у покупця третіми особами є імперативною. Продавець не може бути звільнений від такої відповідальності чи обмежити її навіть у разі, коли це буде передбачено у правочині, оскільки такий правочин буде вважатися нікчемним з усіма наслідками, передбаченими ст. 216 ЦК України. Таким чином, Ос. 3 як продавець мобільного телефону, не може бути звільнений від відповідальності відшкодувати покупцеві Ос. 1 збитки чи звільненим від такої відповідальності [12].

Виходячи з наведеного, у даній справі продавець був добросовісним набувачем речі, при цьому суд вирішив, що відповідальність продавця не залежить від того, чи він є добросовісним чи недобросовісним набувачем, чи є вина продавця чи вона відсутня, та ствердив, що безумовною підставою для настання відповідальності згідно зі ст. 661 ЦК України є вилучення товару у покупця та те, що останній не знав та не міг знати про підстави вилучення товару до його продажу.

У рішенні Апеляційного суду Запорізької області від 01 червня 2016 р. у справі № 310/924/16-ц також підтримано позицію відповідальності продавця тільки при умові наявності зазначених у ст. 661 ЦК України об'єктивних обставин, при цьому не береться до уваги склад цивільного правопорушення [13].

На обґрунтування першої позиції суди зазначають, що для відшкодування збитків необхідно доводити склад цивільного правопорушення. Зокрема, посилаються на ст. 614 ЦК України та Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» № 6 від 27.03.1992 р. Згідно зі ст. 614 ЦК України, особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

Верховним Судом України в п. 2 Постанови Пленуму № 6 від 27.03.1992 р. роз'яснено судам, що розглядаючи позови про відшкодування шкоди, суди повинні мати на увазі, що шкода, заподіяна особі і майну громадянина або заподіяна майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її заподіяла, за умови, що дії останньої були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи [14]. З огляду на викладене, суди притримуються позиції, що для застосування таких засобів відповідальності, як стягнення збитків, необхідними є наявність усіх елементів складу цивільного правопорушення, а саме: протиправної поведінки, збитків, причинного зв'язку між протиправною поведінкою боржника та завданими збитками та вини.

Разом з тим, відсутність хоча б одного із зазначених елементів, утворюючих склад цивільного правопорушення, звільняє боржника від відповідальності, оскільки його поведінка не може бути кваліфікована, як правопорушення. При цьому на позивача покладається обов'язок довести наявність збитків, протиправність поведінки заподіювача збитків та причинний зв'язок такої поведінки із заподіяними збитками. Натомість вина боржника у порушенні зобов'язання презюмується та не підлягає доведенню кредитором, тобто саме відповідач повинен довести, що в його діях відсутня вина у заподіянні збитків [14].

На наш погляд, відповідальність продавця згідно зі ст. 661 ЦК України є імперативною при наявності перерахованих вище об'єктивних обставин та не потребує доведення складу цивільного правопорушення, оскільки продавець залучається до розгляду справи про витребування майна і якщо не відверне витребування майна, тоді повинен відповідати за завдані збитки. Саме це є тим випадком, коли спеціальна норма (ст. 661 ЦК України) має переважне застосування перед нормою загальною (ст. 614 ЦК України).

Якщо слідувати позиції, що для відповідальності за ст. 661 ЦК України потрібно доводити склад цивільного правопорушення і обов'язковою умовою є вина, тоді норму ст. 661 ЦК України не можна буде застосувати до випадків, коли і набувач (покупець), і продавець є добросовісними набувачами, наприклад, коли Ос. 1 продала Ос. 2 майно, а останній продав його Ос. 3. Тоді Ос. 3 не зможе стягнути збитки з Ос. 2. Тобто норма ст. 661 ЦК України є недієвою, бо в такому випадку відсутня буде вина Ос. 2, та вона виступатиме добросовісним набувачем. Очевидно, що така ситуація є неприпустимою, бо це прямо порушує права покупця та унеможливує здійснення компенсації витрат на придбання майна.

Здавалося б, що у такому випадку покупець має право звернутися до суду про визнання договору купівлі-продажу недійсним з підстав, передбачених ч.1 ст. 203 ЦК України, але тут також є складнощі, особливо у випадках, коли майно відчужувалося декілька разів. Досить часто на практиці суди помилково при розгляді вимог добросовісного набувача про визнання договору недійсним посилаються на Узагальнення Верховного Суду України «Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 24.11.2008 р. [15], де зазначається, що власник майна має право звернутися з вимогою про витребування безпосередньо до добросовісного набувача і не потрібно визнавати недійсними увесь ланцюг правочинів, за якими передавалося майно. Очевидно, що такий підхід є невірним, оскільки узагальнення стосується вимог власників і це не позбавляє добросовісних набувачів права вибрати ефективний спосіб захисту та звертатися з позовом про визнання недійсними ланцюжка договорів, за якими передавалося майно.

Ще одним способом захисту порушеного права є звернення з вимогою до винної особи у завданні збитків. Відповідно до Листа Верховного Суду України «Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 24.11.2008 р., у разі задоволення віндикаційного позову суд повинен вирішити питання про відшкодування добросовісному набувачеві понесених ним витрат на придбання майна. Такі витрати має бути стягнуто зі сторони, яка отримала кошти за недійсним правочином, або з особи, яка є винною в недійсності правочину. Це положення також закріплено у ч. 3 ст. 216 ЦК України [15].

На перший погляд, застосування такого способу захисту не є складним, але, все ускладнюється, якщо добросовісний набувач є вже третім чи четвертим «набувачем» майна. У такому випадку важко довести склад цивільного правопорушення. Ще цікавішою є ситуація, коли встановлюється, що первинний договір, на підставі якого вибуло майно, є неукладеним, а наступні є чинними. У цьому випадку взагалі використовувати це положення не зможемо, оскільки до неукладених правочинів правові наслідки недійсності не можуть застосовуватися.

Висновки. Враховуючи наведене, приходимо до висновків, що хоча й законодавчо питання захисту прав добросовісних набувачів і врегульоване, але на практиці досить важко застосувати такі норми, особливо, коли майно відчужувалося декілька разів. Очевидно, доцільно було б уточнити у ЦК України норму ст. 661 та передбачити відповідальність незалежно від вини продавця.

Список використаної літератури

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1452847174915960>.
2. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» № 5 від 07.02.2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14/print1465369585430821>.
3. Правовий висновок Верховного Суду України у справі № 6-136 цс 12// № 6- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/1D50985923E4D8BFC2257ABE0036DCD5?op=endocument>.
4. Постанова Львівського апеляційного господарського суду від 31 березня 2015 р. / справа № 921/368/13-з/18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43444510>.
5. Постанова Вищого господарського суду України від 14 липня 2016 року: справа № 914/3178/13// [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59004039>.
6. Постанова Верховного Суду України від 16 грудня 2015 року: справа № 6-2510ц15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1DD577F3125FE4F0C2257F2B003E3C46](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1DD577F3125FE4F0C2257F2B003E3C46).
7. Науково-практичний коментар ЦК України / за ред. В. М. Коссака. – К. : Істина, 2004. – 976 с.
8. Рішення Господарського суду Львівської області від 16 лютого 2016 року: справа №914/4348/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
9. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 18 лютого 2010 року : справа № 2/405-08(8/51-07(31/43) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
10. Постанова Вищого господарського суду України від 27 лютого 2007 року: справа № 10/81р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
11. Рішення Апеляційного суду Вінницької області від 18 грудня 2015 року/ справа № 127/7453/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
12. Рішення Кролевецького районного суду Сумської області від 13 жовтня 2010 року : справа №2-1958/10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
13. Рішення Апеляційного суду Запорізької області від 01 червня 2016 року: справа № 310/924/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58115196>.
14. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України №6 від 27.03.1992 року // Вісник Верховного Суду України, 2009, 00, № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92>.
15. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Узагальнення Верховного Суду України від 24.11.2008 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-08>.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2017.